

Г13

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

ГАВРИЛЕНКО ТЕТЯНА ЛЕОНІДІВНА

УДК 373.3.02.(091)(477)“189/1917”

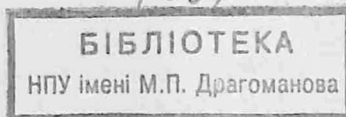
ПРОБЛЕМИ ДИДАКТИКИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ
КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТ.

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

1691

КИЇВ - 2004

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Чернігівському державному педагогічному університеті імені Т.Г.Шевченка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор,
Зайченко Іван Васильович,
Чернігівський державний педагогічний
університет імені Т.Г.Шевченка,
завідувач кафедри педагогіки, психології
і методики викладання математики

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
академік АПН України,
Ярмаченко Микола Дмитрович,
Академія педагогічних наук України,
радник Президії;

кандидат педагогічних наук, доцент,
Шапошнікова Ірина Миколаївна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
завідувач кафедри педагогіки
і методики початкового навчання

Провідна установа: Кіровоградський державний педагогічний університет
імені В.Винниченка, кафедра педагогіки,
Міністерство освіти і науки України, м. Кіровоград

Захист відбудеться “9” грудня 2004 року о 16.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “6” листопада 2004 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Ярм

О.Г.Ярошенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і ступінь дослідженості проблеми. В умовах розбудови української державності невідкладного розв'язання потребують питання реформування освіти в напрямі гуманізації навчання, формування дитячої особистості, розвитку й раціонального використання потенційних можливостей освітньої системи. У Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) підкреслюється, що зміни, які відбуваються в освіті, стосуються передусім першого ступеня загальноосвітньої школи, спрямованого на всебічний розвиток молодших учнів та повноцінне оволодіння ними компонентами навчальної діяльності. У період переходу загальноосвітньої школи на новий зміст і структуру навчання важливим завданням є переосмислення чинників, від яких залежить якість навчально-виховного процесу. Тому в умовах сьогодення назріла потреба у вивченні, критичному аналізі, узагальненні та творчому використанні попереднього досвіду.

З проголошенням незалежності України відкрилися широкі можливості для переосмислення чи нового сприйняття тих педагогічних фактів, явищ, подій, які розкривалися тенденційно або з ідеологічних причин несправедливо замовчувалися. Доступ до невідомих і маловивчених архівних джерел, періодичних видань, творчої спадщини українських культурно-освітніх і громадських діячів, представників діаспори дає змогу об'єктивно висвітлити становлення і розвиток вітчизняної педагогічної думки.

У контексті зазначеного вище надзвичайно цікавим у науково-дослідницькому плані є період кінця XIX – початку XX ст., ознаменований численними освітніми реформаторськими зрушеннями, радикальним переосмисленням традиційної системи навчання, активним пошуком нових теоретико-методологічних основ початкової школи. Вагомий внесок у розвиток дидактичних проблем початкової школи кінця XIX – початку XX ст. зробили Б.Грінченко, М.Демков, О.Комаров, Т.Лубенець, С.Миропольський, С.Русова, Я.Чепіга та ін.

Історіографічний аналіз дає підстави стверджувати, що різноманітні освітні проблеми кінця XIX – початку XX ст. знайшли відображення в багатьох дослідженнях науковців. Першими ґрунтовними працями з розвитку теорії навчання вказаного періоду стали докторська дисертація „Основные проблемы дидактики России конца XIX – начала XX вв.” (1982) та монографія „Теория образования в педагогике России начала XX века” (1987) С.Єгорова. Виходячи з позицій марксистсько-ленінського вчення про виховання та освіту, він висвітлив становлення дидактики як науки, розглянув теоретичні основи змісту і методів навчання, проаналізував дидактичні погляди відомих російських педагогів цього періоду: П.Блонського, В.Вахтерова, К.Вентцеля, П.Каптерева, П.Лесгафта та ін.

Заслужують на увагу докторська дисертація І.Зайченка “Проблеми української національної школи в пресі другої половини XIX – початку XX ст.” (1996) та однойменна монографія (2002), в яких проаналізовано теоретико-методологічні основи української національної школи, висвітлено погляди українських діячів другої половини XIX – початку XX ст. на проблеми змісту й методів навчання.

Цінними в контексті досліджуваної проблеми є монографія В.Вихрущ „Дидактична думка в Україні (друга половина XIX – початок XX століття): проблеми розвитку теорії” (2000) та докторська дисертація „Теоретико-концептуальні основи вітчизняної дидактики (друга половина XIX – початок XX ст.)” (2001). У них ґрунтовно розкриваються основні тенденції розвитку вітчизняної дидактики, аналізується система наукових дидактичних понять, системно висвітлюються загальнодидактичні проблеми середньої школи в Україні другої половини XIX – початку XX ст.

Окремі питання дидактики, пов’язані з даним періодом, висвітлено в роботах С.Золотухіної, В.Пилипчук (принципи навчання); Н.Кузьменко, Л.Пироженко, Н.Побірченко, О.Штурмак (зміст навчання); В.Шпортенко (форми організації навчання).

Педагогічна спадщина, зокрема дидактичні погляди відомих українських педагогів досліджуваного періоду, є предметом наукових розвідок Н.Белкіної, Л.Березівської, М.Веркальця, В.Волошиної, І.Грушкевича, Є.Коваленко, Л.Ніколенко, О.Пінчук, О.Тишик та ін.

Проведений аналіз літературних джерел свідчить, що у цих працях висвітлено лише деякі проблеми дидактики початкової школи в Україні досліджуваного періоду. Вони, безумовно, збагатили уявлення про розвиток дидактики початкової школи. Проте праці узагальнюючого характеру, де в комплексі розкривалися б мета, завдання, зміст, методи й форми організації навчання в початковій школі в кінці XIX – на початку XX ст. на національній основі, відсутні дотепер.

Недостатня розробленість означеної проблеми, а також її важливість у процесі реформування сучасної школи зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **“Проблеми дидактики початкової школи в Україні кінця XIX – початку XX ст.”**.

Хронологічні межі дослідження охоплюють кінець XIX – початок XX ст. За вихідну межу взято 90-ті роки XIX ст., пов’язані з активізацією політичного, національно-визвольного і просвітницького руху в Україні, підвищенням уваги громадських і культурно-освітніх діячів, педагогів, вчених до проблем народної освіти і школи, що стало надзвичайно важливим у справі відродження української нації. Верхня межа дослідження обмежена 1917 р., відколи починаються зміни в соціально-економічному,

суспільно-політичному житті України, відбувається формування нової освітньої політики.

Територіальні межі дослідження охоплюють Наддніпрянську Україну, землі якої входили до складу Російської імперії. Тут були сконцентровані яскраві особистості вчених-педагогів, які в умовах переслідування з боку самодержавства всього українського зуміли виробити оригінальні підходи до освіти й навчання дітей у початковій школі в дусі національної ідеї. Території Східної Галичини, Закарпаття й Буковини перебували в цей час у складі Австро-Угорщини і мали свої особливості в розвитку освіти, школи та педагогічної думки. Тому розвиток дидактичної думки на цих землях не розглядався як предмет нашого дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до тематичного плану наукових досліджень Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка в межах теми “Дидактичне забезпечення якісного оновлення змісту освіти в системі педагогічної підготовки студентів III-IV рівнів акредитації”, державний реєстраційний номер 0102U000737, категорія прикладна. Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка (протокол № 10 від 9 червня 1999 р.), узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 1 від 26 січня 2000 р.).

Об'єкт дослідження – дидактика шкільної освіти в Україні кінця XIX – початку XX ст.

Предмет дослідження – розвиток дидактики початкової школи в Україні (кінець XIX – початок XX ст.).

Мета дослідження полягає у здійсненні системного історико-педагогічного аналізу проблем дидактики початкової школи в Україні кінця XIX – початку XX ст. крізь призму актуальних питань сучасного розвитку початкової освіти і педагогічної науки.

Відповідно до мети визначено такі **завдання** дослідження:

- охарактеризувати соціально-економічні, суспільно-політичні й педагогічні чинники розвитку дидактики початкової школи в Україні кінця XIX – початку XX ст.;
- з'ясувати вплив зарубіжної педагогічної думки на формування дидактичних поглядів українських педагогів досліджуваного періоду;
- розкрити мету, завдання, принципи, зміст, методи і форми організації навчання в українській початковій школі;
- проаналізувати зміст україномовних підручників для початкової школи кінця XIX – початку XX ст.

Методологічною основою дослідження є теорія наукового пізнання; положення про єдність історичного і логічного, про об'єктивний та історичний підходи до аналізу процесів розвитку теорії і практики навчання; філософські положення про діалектичний взаємозв'язок і взаємообумовленість соціально-педагогічних явищ; ідеї національного відродження та українського державотворення, а також нової філософії освіти та сучасної парадигми виховання. Науковий пошук здійснювався на принципах науковості, історизму, наступності й системності.

Теоретичною базою дослідження стали положення класиків світової (Я.Коменський, Й.Песталоцці, Й.Герbart, Ф.Фребель, А.Дістервег, Г.Кершенштейнер, Дж.Дьюї, А.Лай, Е.Мейман, М.Монтессорі, О.Декролі та ін.) і вітчизняної (М.Пирогов, К.Ушинський, М.Корф, Т.Лубенець, С.Русова, М.Демков, Б.Грінченко, Я.Чепіга, В.Сухомлинський та ін.) педагогічної думки щодо мети, завдань, принципів, змісту, методів і форм навчання, а також організації навчання в початковій школі.

Значний інтерес для нашого дослідження мали фундаментальні праці в галузі історії українського шкільництва та педагогічної думки вчених минулого і сучасності: Л.Бондар, В.Борисенка, Г.Васьковича, Л.Вовк, Н.Гупана, Ф.Гольдіна, М.Гриценка, М.Євтуха, М.Заволоки, В.Кузя, В.Курила, Д.Мазохи, С.Мельничука, Н.Побірченко, С.Сірополка, Б.Ступарика, О.Сухомлинської, М.Ярмаченка.

У дисертації використовувалися також положення і висновки, одержані сучасними дослідниками загальнодидактичних проблем та концептуальних засад української початкової школи: А.Алексюка, Н.Бібік, В.Бондаря, М.Вашуленка, Т.Завгородньої, В.Лозової, О.Савченко, І.Шапошнікової та ін.

У теоретичному осмисленні обраної теми важливу роль відіграв підручник з дидактики початкової школи О.Савченко, в якому ґрунтовно розкриваються предмет і завдання дидактики, зміст і процес навчання, його принципи, методи, форми організації на сучасному етапі, а також деякі аспекти історії дидактики початкової школи.

Методи дослідження: конкретно-пошуковий (дав змогу здійснити теоретичний аналіз, синтез, узагальнення й систематизацію архівних документів, історико-педагогічної літератури та інших джерел з досліджуваної проблеми), історико-генетичний (слугував для аналізу соціально-економічних, суспільно-політичних та педагогічних чинників розвитку дидактики початкової школи), історико-ретроспективний (допоміг охарактеризувати концептуальні положення, на яких ґрунтується дидактика початкової школи), порівняльно-зіставний (дав змогу зіставити і порівняти події, явища й факти, простежити генезу поглядів щодо досліджуваної проблеми).

Джерельну базу дослідження становлять документи і матеріали Центрального державного історичного архіву України (фф. № 442, 707), Центрального державного архіву вищих органів влади й управління України (ф. № 3889), Державного архіву Чернігівської області (ф. № 127), Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (фф. № 1, 159), Музею-заповідника М.Коцюбинського в м.Чернігові, а також Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (відділи колекцій, рідкісної книги та україністики), Державної науково-педагогічної бібліотеки України, Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника, наукових бібліотек Львівського державного університету ім. І.Франка та Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Використано періодичні видання кінця XIX – початку XX ст. (“Вільна українська школа”, “Журнал Министерства Народного Просвещения”, “Земский сборник Черниговской губернии”, “Народный учитель”, “Нова громада”, “Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии”, “Педагогический сборник”, “Русская школа”, “Світло”, „Учитель” та ін.); навчальні плани, програми і підручники для початкової школи, монографії, дидактичні керівництва та посібники з педагогіки досліджуваного періоду, а також сучасну історичну, педагогічну літературу, українську періодичну пресу, автореферати дисертацій і дисертаційні дослідження.

Наукова новизна і теоретична значущість здобутих результатів полягають у тому, що на основі виявлених архівних і літературних джерел вперше здійснено системний історико-педагогічний аналіз загальнодидактичних проблем початкової школи в Україні кінця XIX – початку XX ст.; виявлено вплив соціально-економічних, суспільно-політичних та педагогічних чинників на розвиток дидактики початкової школи у досліджуваній період; розкрито істотний внесок українських педагогів кінця XIX – початку XX ст. у розробку теоретичних і прикладних питань дидактики початкової школи, комплексно розглянуто їх підходи до визначення мети, завдань, принципів, методів та форм організації навчання.

Уточнено і розширено відомості про україномовні підручники досліджуваного періоду з навчання грамоти, читання, математики для початкової школи, розкрито їх зміст і спрямованість; показано, що в україномовних підручниках були закладені основи національного підручникотворення.

Подальшого розвитку набуло висвітлення проблеми змісту й методів навчання окремих предметів у початковій школі.

У науковий обіг уведено нові й маловідомі праці М.Демкова, О.Комарова, С.Миропольського, архівні документи, навчальну літературу, які значно розширили й конкретизували науково-педагогічні уявлення щодо проблем дидактики початкової школи кінця XIX – початку XX ст.

Практичне значення здобутих результатів полягає в тому, що зібрані фактичні дані, сформульовані положення й висновки збагачують джерельну базу історії педагогіки з питань дидактики початкової школи, дають нові відомості для розуміння, усвідомлення та аналізу дидактичних проблем початкової школи в Україні кінця XIX – початку XX ст. Матеріали проведеного дослідження можуть бути використані при написанні підручників, навчально-методичних посібників, розробці лекційних курсів, спецкурсів, спецсеінарів з історії педагогіки, дидактики, у практиці роботи сучасної початкової школи, у підготовці вчителів початкових класів.

Вірогідність і надійність наукових положень, висновків і рекомендацій дослідження забезпечуються його методологічною базою, використанням взаємодоповнюючих методів дослідження, адекватних його предмету, меті й завданням, а також ґрунтовним аналізом значної кількості архівних матеріалів, літературних та інших джерел.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення й висновки знайшли відображення в доповідях і виступах автора на науково-практичній конференції Інституту педагогіки АПН України “Проблеми сучасного підручника” (Київ, 2000); міжвузівській науково-практичній конференції “Рік 2000 – Всесвітній рік Математики” (Чернігів, 2000); регіональній науковій конференції “Софія Русова – визначна українська громадська діячка і педагог” (Івано-Франківськ, 2001); міжвузівській науково-практичній конференції “Основні напрями навчання, виховання та всебічного розвитку особистості молодших школярів у світлі Державного стандарту початкової загальної освіти (Проблеми, пошук, перспективи)” (Чернігів, 2001); семінарі педагогічних працівників Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (Чернігів, 2001). Положення і висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки, психології і методики викладання математики Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка.

Висновки і рекомендації, розроблені на основі узагальнення матеріалів дослідження, впроваджено в практику навчально-виховної роботи Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка, загальноосвітньої спеціалізованої школи I ступеня № 36 м. Чернігова, Козелецької загальноосвітньої школи I-III ступенів № 3 (довідки відповідно № 04-11/354 від 07.04.2004 р.; № 8 від 03.04.2004 р.; № 55 від 13.04.2004 р.).

Публікації. Основний зміст роботи відображено в 10 одноосібних публікаціях автора, з них – 6 у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (309 найменувань), 4 додатків. Повний обсяг дисер-

тації 233 сторінки, з яких 167 сторінок становить основний текст. У роботі вміщено 7 таблиць, 2 схеми.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність і ступінь дослідженості проблеми; визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методологічну основу, методи педагогічного дослідження; охарактеризовано джерельну базу; розкрито наукову новизну, теоретичне й практичне значення; відображено апробацію здобутих результатів.

У першому розділі “Особливості розвитку дидактики початкової школи в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст.” обґрунтовано чинники, що зумовили розвиток дидактики початкової школи; розглянуто освітню політику російського уряду в галузі початкової освіти; з'ясовано вплив зарубіжного педагогічного досвіду на вітчизняну дидактику початкової школи кінця XIX – початку XX ст.

Проведене дослідження показало, що розвиток дидактики початкової школи в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. був зумовлений, з одного боку, внутрішніми факторами, зокрема соціально-економічними й суспільно-політичними зрушеннями, офіційною системою навчання, а з іншого – зовнішніми, що відбувалися в зарубіжній педагогіці. У боротьбі з офіційною педагогікою та під впливом нових течій у зарубіжній педагогіці викристалізувалася вітчизняна дидактична концепція початкової школи із збереженням національних традицій.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в Україні прискореними темпами розвиваються капіталістичні відносини, зростає промисловість, торгівля, що зумовлюють об'єктивну потребу в розвитку народної освіти, підготовці національних кваліфікованих кадрів. Водночас із соціально-економічним піднесенням спостерігається потужний імпульс національно-визвольного руху, який поряд з питаннями політичної автономії, захисту культурних і соціальних прав українського народу, вільного розвитку мови, культури, преси вимагає створення рідномовного шкільництва як засобу відродження нації, державності.

Єдиним доступним загальноосвітнім і виховним закладом була й залишалася початкова школа. Через незацікавленість самодержавства в освіті народу мережа початкових шкіл в Україні не охоплювала навчання усіх дітей шкільного віку. У зв'язку з недостатнім державним фінансуванням ці школи містилися в непристосованих для навчання приміщеннях, не мали підручників, навчальних посібників, наочності, що негативно впливало на процес навчання. Царський уряд не приділяв достатньої уваги

професійній підготовці вчителів початкової школи, підвищенню їхньої педагогічної майстерності, поліпшенню правового й матеріального становища педагога. Реакційність освітньої політики царату проявлялася і в переслідуванні всього українського, забороні навчання українських дітей їх рідною мовою.

Інтереси царського уряду виражала так звана офіційна педагогіка, представники якої “теоретично” й “історично” обґрунтовували право самодержавства на монополію в галузі школи та освіти. Вивчення й аналіз офіційних шкільних документів (“Положение о начальных народных училищах” (1864, 1874), “Правила о церковноприходских школах” (1884), “Программы учебных предметов для церковноприходских школ” (1886), “Примерные программы предметов, преподаваемых в начальных народных училищах” (1897), “Программы для одноклассных начальных народных училищ (Проект)” (1913) та ін.) свідчать, що початкова школа мала формувати законслухняних богобоязливих громадян із високим рівнем патріотизму, під яким розумілася безмежна відданість інтересам імперії, а також повідомляти “елементарні корисні знання”. Домінування виховних завдань над дидактичними призводило до низького освітнього рівня дітей. Проте з часом у завданнях школи намітилися прогресивні починання – “навчити учнів мислити”, “розуміти навколишні явища”, “закласти потребу в подальшій освіті”. У Проекті програм (1913) уперше порушувалося питання про повідомлення в початковій школі мінімальних природничо-наукових знань. Водночас головним завданням залишалось релігійне виховання. Таке визначення мети початкової школи зумовлювало відповідний зміст, методи та прийоми навчання.

У навчальних програмах для церковнопарафіяльних та міністерських шкіл, які були найпоширенішими в Україні, передбачалося вивчення закону Божого, церковнослов'янської грамоти, російської мови, краснопису та арифметики. Перевантажені релігійною догматикою, граматизмом, вони не враховували вікових можливостей, потреб та інтересів молодших учнів; орієнтували вчителів на застосування традиційно-консервативних методів і прийомів викладання (робота з книгою, вивчення напам'ять, попереджальне та перевірене диктування, списування тощо). У програмах не передбачалося таких видів робіт, які стимулювали б пізнавальну активність і творчу ініціативу учня. Таке навчання призводило до механічного засвоєння матеріалу, перевагою школярів, їхньої пасивності в процесі навчання. У навчальних програмах, як і в “рекомендованих” та “ухвалених” Міністерством народної освіти підручниках, навчальних посібниках, взагалі не згадувалося про Україну, її народ, історію й культуру.

Офіційна школа гальмувала творчу діяльність учнів, порушувала гармонію їх розвитку, здатність вільно й охоче працювати. Зміст, методи і засоби навчання, що здійснювалися в офіційній школі не сприяли формуванню національної свідомості української дитини. Таке розв'язання дидактичних проблем не відповідало тим змінам, що відбувалися в суспільстві, й відповідно стимулювало передову українську педагогічну громадськість до дидактичних пошуків.

Дослідження показало, що в той час, коли російський уряд прагнув стримати розвиток початкової освіти, практично в усіх економічно розвинутих країнах світу в цій галузі було досягнуто значних успіхів. Найважливішими принципами діяльності початкових шкіл у країнах Західної Європи та США стали обов'язковість, доступність, безплатність. Тут не тільки зростали витрати на початкову освіту, а й збільшувалась кількість шкіл та вчителів, матеріальне і правове становище, освітній і професійний рівень яких були вищими, ніж учителів Російської імперії. У навчальних планах і програмах поряд із традиційним читанням, письмом, лічбою належне місце займали природничі (природознавство, географія, історія рідного краю) й художньо-естетичні (рукоділья, співи, малювання, гімнастика) дисципліни. Навчальний матеріал був наближений до життя рідного краю, мав практичне спрямування.

У розділі показано, що активною опозицією державної шкільної політики була прогресивна українська громадськість, представники якої рішуче критикували офіційну систему навчання й вимагали її реформування на засадах гуманізму, демократизму, народності. Зусилля передових педагогів, культурно-освітніх діячів, а також земств, різноманітних просвітницьких і педагогічних товариств, організацій спрямовувались на впровадження загального початкового навчання, розвиток жіночої освіти, збільшення терміну навчання в однокласних школах, запровадження загальноосвітнього характеру початкової школи, введення рідної мови навчання. Висловлюючи протест проти існуючої системи навчання, педагогічна громадськість шукала нові шляхи розв'язання проблем мети, завдань, змісту, методів і форм навчання молодших школярів, що відповідали б тогочасним потребам.

Кінець XIX – початок XX ст. ознаменувався виданням значної кількості дидактичної літератури (наукових праць, навчальних посібників з педагогіки і дидактики), обговоренням дидактичних проблем на сторінках преси, педагогічних конференціях і з'їздах учителів, що мало помітний вплив на якісне оновлення змісту освіти в початковій школі.

Дидактичні погляди українських педагогів досліджуваного періоду формувалися під впливом ідей реформаторської педагогіки. У працях М.Демкова, С.Русової, Я.Чепіги та ін. пропагувалися й творчо розвивалися ідеї О.Декролі (проблеми активності й інтересу у навчанні, система дидак-

тичних ігор), А.Лая (пошук альтернативних методів і форм навчання), М.Монтессорі (значення праці в процесі навчання), Г.Кершенштейнера (впровадження у процес навчання практичних робіт і дослідів, ідея громадянського виховання), які найбільше відповідали потребам української початкової школи.

У цей час спостерігається активний інтерес і до спадщини Я.Коменського. З'являються праці, присвячені педагогічним поглядам Ж.-Ж.Руссо. Зокрема, С.Русова високо оцінила його філософсько-педагогічні трактати, висвітлила погляди вченого на виховання дітей і молоді. Їй імпонували ідеї Ж.-Ж.Руссо про природовідповідність виховання, які набули подальшого розвитку в її педагогічній спадщині. Передові українські педагоги спиралися на вчення видатних зарубіжних педагогів: Й.Песталоцці, А.Дістервега, Ф.Фребеля. Зокрема, це простежується в працях Б.Грінченка, М.Демкова, О.Комарова, Т.Лубенця та ін.

Вивчення й аналіз праць вітчизняних педагогів (Б.Грінченко, М.Демков, О.Комаров, Т.Лубенець, С.Русова) кінця XIX – початку XX ст. показують, що їхні дидактичні погляди розвивалися не тільки під впливом зарубіжної педагогіки, а й у контексті надбань вітчизняної педагогічної думки. Значна кількість праць була присвячена висвітленню педагогічних ідей і поглядів Г.Сковороди, М.Пирогова, К.Ушинського, М.Корфа та ін.

Охарактеризовані чинники визначили зміст і характер розгляду проблем дидактики початкової школи, обумовили особливості формування й розвитку теоретичних основ дидактики в Україні кінця XIX – початку XX ст.

У **другому розділі** “Розробка теоретичних і прикладних питань дидактики початкової школи в Україні кінця XIX – початку XX ст.” висвітлено погляди передових українських педагогів на мету й завдання початкової школи, принципи, методи і форми організації навчання молодших школярів; проаналізовано зміст альтернативних україномовних підручників; розглянуто вимоги до вчителя початкової школи.

У ході дослідження встановлено, що наприкінці XIX – на початку XX ст. прогресивна педагогічна громадськість України активно виступала за створення нової школи на засадах гуманізму, демократизму, народності, природовідповідності. Тому актуалізувалася проблема пошуку мети й завдань школи, розв'язання якої дало б змогу визначити й спрямувати складові процесу навчання.

Основна увага вітчизняних педагогів зосередилася на розв'язанні освітніх завдань школи. Акцент було зроблено на формуванні ґрунтовних знань, умінь і навичок, розвитку розумових здібностей молодших школярів. Підкреслювалося й важливе значення виховних завдань. Передові українські педагоги виступали за виховання духовно й фізично розвинених, здатних до

самодіяльності й творчості, ініціативних, соціально активних особистостей. Усіляке приниження української нації, її історії, культури, мови та прагнення українців до збереження своєї нації, відродження власної держави висували на перший план завдання національного виховання учнів. Особливої актуальності в досліджуваній період набувало й питання громадянського виховання. Важливим завданням початкової школи вважалося і фізичне виховання. Я.Чепіга наголошував на тому, що фізичне виховання слід розглядати не лише як засіб зміцнення здоров'я дітей, а й як важливий фактор розумового розвитку.

Б.Грінченко, М.Демков, О.Комаров, С.Миропольський, С.Русова, Я.Чепіга та ін. у своїх працях переконливо доводили, що навчання молодших школярів має ґрунтуватися на принципах систематичності й послідовності, міцності, доступності, наочності, зв'язку навчання з життям, активності й самостійності. Особлива увага приділялася принципам наступності, індивідуалізації та диференціації навчання.

Серед найважливіших дидактичних проблем початкової школи досліджуваного періоду було якісне оновлення змісту навчання. Б.Грінченко, М.Демков, О.Комаров, Т.Лубенець, С.Русова, Я.Чепіга, С.Черкасенко та ін. зазначали, що центральне місце в структурі навчальних планів має зайняти рідна мова, завдання якої не лише навчати правильно й осмислено читати і писати, а й розвивати мовлення, звичку свідомо користуватися мовою для викладу думок, понять, правил, законів тощо. Поряд з рідною мовою С.Русова та Я.Чепіга передбачали вивчення російської мови як державної.

Важливою дисципліною в початковій школі вважалась і математика. Завдання початкового курсу математики полягало у формуванні понять про число та форму, кількісні відношення, арифметичні дії, у виробленні вмінь розв'язувати задачі та застосовувати знання на практиці, у розумінні загальних принципів і законів, що лежать в основі математичних фактів, а також у розвитку мислення, пам'яті, творчої уяви. С.Русова та Я.Чепіга вважали доцільним ознайомлювати молодших школярів з елементами геометрії.

У ході дослідження встановлено, що значна увага приділялася й вивченню предметів природничого (географія, природознавство, історія), художньо-естетичного (музика, малювання, ручна праця) циклів, фізичної культури. Крім того, традиційним залишалось вивчення закону Божого. Однак його роль і місце оцінювалися по-різному. У дослідженні висвітлено завдання, зміст і методи викладання цих предметів у початковій школі.

У кінці XIX – на початку XX ст., особливо протягом 1905-1914 рр., коли послабшали утиски українського друкованого слова, з'явилася україномовна навчальна література для початкової школи. Протягом 1906-1907 рр. побачили світ сім букварів та граматок: "Граматка" Т.Лубенця (1906),

“Український початковий букварець” І.Пухальського (1906), “Український буквар” С.Русової (1906), “Рідна мова. Український буквар” О.Базилевича (1907), “Українська граматка до науки читання й писання” Б.Грінченка (1907), “Українська школа. Граматка” Т.Неводовського (1907), “Граматка” С.Черкасенка (1907).

Порівняльний аналіз зазначених підручників свідчить про їх певну схожість: написані рідною мовою; побудовані за принципами послідовності, доступності, зв'язку навчання з життям; пропонують навчання грамоти за популярним на той час звуковим методом; складаються з букварної та післябукварної частин; містять зразки каліграфії, ілюстрації, методичні рекомендації для вчителів (граматки Б.Грінченка, Т.Лубенця, О.Базилевича); наповнені кращими зразками української народної творчості, уривками з творів відомих українських письменників. Відрізнялися підручники порядком вивчення літер, правописом, обсягом матеріалу для читання тощо. Вони були значно кращими порівняно з навчальними книгами 60-х років ХІХ ст., проте не позбавлені певних недоліків (фонетичні, граматичні, лексичні помилки, русизми, незрозумілі слова, друкарські помилки). Зазначені граматки й букварі отримали позитивні відгуки від педагогічної громадськості (особливо підручник Б.Грінченка). Критично був оцінений “Український початковий букварець” І.Пухальського, оскільки він не відповідав віковим особливостям молодших учнів.

Досліджуваний період позначився появою перших україномовних читанок для молодших школярів: “Читанка” Т.Лубенця (1883, 1907); “Вінок” О.Лотоцького (1905, 1911); “Рідне слово. Українська читанка” Б.Грінченка (1912); “Рідна школа” С.Черкасенка (1912). Вони були багаті за змістом, охоплювали різні галузі знань. З них учні могли дізнатися про історію України, життя рідного народу, його побут, звичаї, традиції тощо. Чільне місце в підручниках посідають твори українських письменників, народний фольклор. Автори зуміли добрати такий навчальний матеріал, який відповідав рівневі розвитку молодших школярів, викликав у них зацікавленість. У читанках використовувалися різноманітні методичні прийоми для збагачення словникового запасу учнів, розвитку мовленнєвої творчості. Усні й письмові завдання та вправи, представлені в навчальних книгах, залучали дітей до спілкування, збуджували інтерес до навчання, викликали потребу аналізувати, узагальнювати, шукати відповіді, проводити перші дослідження й робити відкриття.

На початку ХХ ст. було надруковано ряд підручників для вивчення української мови (П.Залозного, Г.Шерстюка, Є.Тимченка, А.Кримського, І.Нечуя-Левицького). Характерна особливість цих підручників – невпорядкованість граматичних термінів, їх розбіжність і навіть неоднакові право-

писи, що обумовлювалося відсутністю загальної граматичної термінології. Авторам граматик часто доводилося виробляти власні терміни або запозичувати їх із західноукраїнських чи російських підручників. З названих граматик для запровадження в школі були придатні навчальні книги Г.Шерстюка та І.Нечуя-Левицького, інші ж – для самоосвіти дорослих.

У розділі також аналізуються навчальні книги з арифметики О.Кониського та О.Комарова; географії – С.Русової; музики – М.Лисенка. Отже, початкова школа мала майже повний комплект україномовних підручників, більшість з яких була перевидана й використовувалася в школі після 1917 р.

Українські педагоги, спираючись на зарубіжний і вітчизняний досвід, висловлювалися за впровадження таких методів навчання, які залучали б дитину до розумової активності й самодіяльності, свідомого засвоєння знань. Тому особливої популярності в процесі навчання молодших школярів набували практичні методи навчання, що реалізувалися через систему вправ і завдань, дослідів, спостережень, практичних робіт, а також дидактична гра. Поряд із запровадженням нових методів навчання значна увага приділялася словесним методам (розповідь, опис, пояснення та бесіда), які виконували б не лише інформаційну функцію, а сприяли активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів. Суть, мета, завдання, функції словесних методів, а також конкретні рекомендації вчителів щодо їх використання в процесі навчання знайшли відображення в працях М.Демкова та С.Миропольського. Особливої популярності в кінці XIX – на початку XX ст. набували наочні методи, що розглядалися як один із засобів боротьби проти схоластичного навчання.

Основною формою організації навчання в досліджуваній період був урок, який потребував якісних змін, приведення його у відповідність з розвитком в учнів активності й самостійності, зв'язку з життям і практикою. Проблема вдосконалення уроку посідає помітне місце в працях М.Демкова “О ходе урока и духе обучения”, “Начальная народная школа”, “Уроки в народной школе”. Важливу увагу він приділив розробці теорії уроку, зокрема таким основним питанням, як структура, типи уроку, вимоги до вчителя, до уроку.

На початку XX ст. педагогічна громадськість активно підтримувала ідею запровадження в школі нової форми організації навчання – екскурсії. На важливість використання її в початковій школі звертали увагу М.Демков, О.Комаров, С.Русова, Я.Чепіга та ін. Ґрунтовно цю проблему висвітлено в статті С.Русової “Шкільні екскурсії і їх значення”, де автор не тільки розмірковує над доцільністю використання екскурсії в початковій школі, а й дає конкретні поради щодо її організації та проведення.

У розділі розкрито вимоги до вчителя початкової школи, серед яких покликання до педагогічної професії, висока професійна підготовка, щира

любов до дітей, доброта, терпеливість, справедливість, вимогливість, глибоке вивчення особистості кожного учня. Учителю має постійно працювати над собою, самовдосконалюватися, бути прикладом для своїх учнів, батьків, громадськості. Він відіграє значну роль у підготовці дитини до життя, несе відповідальність за долю кожного учня, за підростаюче покоління, суспільство, державу. Отже, від результатів його праці залежить майбутнє всієї нації. Тому питання про те, хто може бути вчителем початкової школи, яким вимогам він має відповідати, набували в умовах створення нової школи особливої актуальності.

Українські педагоги кінця XIX – початку XX ст., враховуючи здобутки вітчизняного педагогічного досвіду, нові ідеї західної педагогіки й не відкидаючи позитивних надбань традиційної системи навчання, створювали власну дидактичну концепцію початкової школи, в центрі уваги якої були особистість учня, його інтереси, потреби, особливості, можливості. Слід зазначити, що через об'єктивні причини реалізувати створену дидактичну концепцію початкової школи на практиці не вдалося. Лише після 1917 р., коли відбувалося відновлення української державності, були зроблені перші кроки у впровадженні теоретичних надбань педагогів дореволюційного періоду.

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та висвітлення проблем дидактики початкової школи, що дало підстави для таких **висновків**:

1. Науковий та ретроспективний аналіз історико-педагогічних матеріалів, архівних документів і першоджерел свідчить, що розвиток дидактики початкової школи в Україні кінця XIX – початку XX ст. був зумовлений такими соціально-економічними, суспільно-політичними й педагогічними чинниками:

- соціально-економічні (розвиток капіталістичних відносин, стрімке зростання промисловості, громадська діяльність у галузі освіти);
- суспільно-політичні (зростання політичної активності українців, боротьба їх за національне відродження та утвердження як нації, дискримінаційна політика російського уряду в галузі освіти українського народу);
- педагогічні (критичне ставлення української педагогічної громадськості до розв'язання дидактичних проблем офіційною педагогікою, активізація українського громадсько-педагогічного руху; боротьба за створення нової за змістом і формою національної школи; вивчення прогресивного досвіду зарубіжних країн з організації початкової освіти).

2. З'ясовано, що дидактичні погляди українських педагогів кінця XIX – початку XX ст. формувалися у процесі вивчення і критичного осмислення вітчизняного і зарубіжного педагогічного досвіду. Теоретичним підґрунтям для створення моделі нової української початкової школи стали ідеї педоцентричної дидактичної системи. У працях С.Русової, М.Демкова,

Я.Чепіги та ін. репрезентувалися провідні досягнення О.Декролі, Дж.Дьюї, Г.Кершенштейнера, А.Лая, М.Монтессорі та ін. Дидактичні погляди вітчизняних педагогів формувалися не лише під впливом ідей реформаторської педагогіки, а й ґрунтувалися на здобутках світової педагогічної думки. У цей час спостерігається активний інтерес до спадщини Я.Коменського, Ж.-Ж.Руссо, Й.Песталоцці, Ф.Фребеля. Розробляючи проблеми дидактики початкової школи, українські педагоги кінця XIX – початку XX ст. спиралися також на надбання вітчизняної педагогічної думки, зокрема на ідеї і погляди Г.Сковороди, М.Пирогова, К.Ушинського, М.Корфа.

3. Вивчення й аналіз праць передових українських педагогів кінця XIX – початку XX ст. показали, що їхні теоретичні дослідження зосередилися на основних проблемах дидактики початкової школи: мети, завдань, принципів, методів і форм навчання. Б.Грінченко, М.Демков, О.Комаров, С.Русова, Я.Чепіга та ін., виходячи з принципів демократизму, гуманізму, народності, природовідповідності, педоцентризму, змінювали погляд на школу, її роль у суспільному розвитку. Проаналізувавши підходи зарубіжної й вітчизняної педагогічної думки до розв'язання проблеми мети й завдань початкової школи та врахувавши нагальні потреби українського суспільства, вони дійшли висновку, що нова українська початкова школа покликана забезпечити становлення особистості дитини, її інтелектуальний, моральний і фізичний розвиток, виховати свідомих українців, патріотів своєї держави. Процес навчання в цій школі мав ґрунтуватися на принципах зв'язку навчання з життям, активності й самостійності, наочності, систематичності й послідовності, міцності, доступності, наступності, індивідуалізації та диференціації навчання.

Зміст початкової освіти, запропонований українськими педагогами кінця XIX – початку XX ст., логічно впливав з мети, завдань і принципів навчання, був тісно пов'язаний з життям, ґрунтувався на національній основі. Курс початкової школи передбачав вивчення рідної мови, математики (арифметика та елементи геометрії), природознавства, географії, історії, музики, малювання, ручної праці, фізичного виховання, а також російської мови та закону Божого. Основний акцент робився на вивченні українознавчого матеріалу.

Розв'язуючи зазначені вище проблеми, вітчизняні педагоги здійснювали пошук нових методів і форм організації навчання, які могли б активізувати навчальний процес. Великої популярності набували інноваційні для того часу методи навчання – практичні роботи, досліди, спостереження, дидактична гра. Водночас нового звучання набули й такі традиційні методи, як наочні й словесні. Установлено, що передові вітчизняні педагоги не відкидали традиційної класно-урочної системи навчання, шукали шляхи її

вдосконалення; підтримували ідею запровадження в початковій школі екскурсійної форми навчання, розробляли методику її проведення.

4. З'ясовано, що у важких соціально-економічних умовах, зазнаючи постійних утисків, всупереч існуючій офіційній системі, відомі освітні діячі створили альтернативні україномовні навчальні книги для початкового навчання. Аналіз граматок та букварів Б.Грінченка, С.Русової, С.Черкасенка, О.Базилевича, Т.Лубенця, Т.Неводовського, О.Пухальського; читанок О.Лотоцького, Б.Грінченка, О.Черкасенка, Т.Лубенця; арифметик О.Кониського, О.Комарова свідчить, що їх автори, використовуючи багатий власний педагогічний досвід і виявляючи глибоку любов до справи просвітництва рідного народу, сконцентрували увагу на матеріалі, який був близький і доступний українській дитині, сприяв вихованню її в національному дусі, викликав у неї інтерес до навчання та пізнання нового. Цим самим вітчизняні педагоги зробили вагомий внесок у розробку підручників для національної початкової школи. Їх методичні засади використовувалися в українських школах часів Української Народної Республіки. Запропоновані авторами методи та прийоми повідомлення знань стали поштовхом до створення нової навчальної і методичної літератури та набули подальшого розвитку.

5. Створення нової школи, підвищення її суспільного значення, оновлення цільового, змістового та операційно-діяльнісного компонентів висували принципово нові вимоги до вчителя. В його особі бачили не лише викладача, який навчає писати, читати, лічити, а й вихователя, організатора діяльності учнів, активного учасника спілкування, дослідника педагогічного процесу.

6. Аналіз та узагальнення матеріалів дослідження показали, що прогресивні українські педагоги кінця XIX – початку XX ст. заклали методологічні основи теорії навчання в українській початковій школі. Незважаючи на різні підходи до розв'язання дидактичних проблем, у центрі уваги завжди залишалась особистість дитини з її інтересами, потребами, природними можливостями і обдаруваннями.

Дидактичні ідеї, положення й висновки, що містяться в спадщині передових українських педагогів кінця XIX – початку XX ст., не лише збагатили розвиток вітчизняної дидактичної думки, але не втратили своєї актуальності дотепер і можуть бути творчо використані в сучасних умовах розвитку початкової освіти в Україні.

Проведене дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів дидактики початкової школи кінця XIX – початку XX ст. Подальшого вивчення потребують дидактичні основи вивчення деяких предметів у закладах різних типів, розвиток пізнавальної активності молодших школярів в урочній і позаурочній діяльності тощо. Окремої уваги заслуговують проблеми освіти й навчання молодших школярів у педагогічній спадщині М.Демкова, а також малодосліджена педагогічна діяльність і педагогічні погляди О.Комарова.

Основні положення змісту дисертації відображено в таких одноосібних публікаціях автора:

1. Гавриленко Т.Л. Про викладання музики в початковій школі на початку ХХ ст. // Поч. шк. – 2000. – № 12. – С. 48-49.
2. Гавриленко Т.Л. Проблема мети і завдань початкової освіти в кінці ХІХ – на початку ХХ століття // Вісник Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія: Соціологія. Психологія. Педагогіка. – 2002. – Вип. 12-13. – С. 155-158.
3. Гавриленко Т.Л. Проблема дидактичних принципів в українській педагогіці кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Наук. зап. Ніжин. пед. ун-ту імені М.Гоголя. – 2001. - № 2. – С. 214-220.
4. Гавриленко Т.Л. Деякі питання дидактики у творчості М.Демкова, О.Комарова, С.Миропольського // Вісник Черніг. держ. пед. ун-ту імені Т.Г.Шевченка. Вип. 7. Серія: Пед. науки: Зб. – Чернігів: ЧДПУ, 2001. - № 7. – С. 20-23.
5. Гавриленко Т.Л. Проблема підготовки дітей до систематичного шкільного навчання у творчості відомих українських педагогів кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Вісник Черніг. держ. пед. ун-ту імені Т.Г.Шевченка. Вип. 10. Серія: Пед. науки: Зб. – Чернігів: ЧДПУ, 2002. – № 10. – С. 46-49.
6. Гавриленко Т.Л. Втілення ідей С.Русової у роботі дитячих дошкільних закладів Чернігівщини // Вісник Прикарпат. ун-ту. Вип. 4. Серія: Педагогіка. – Івано-Франківськ: План, 2001. – С. 170-174.
7. Гавриленко Т.Л. Українські підручники для початкової школи початку ХХ ст. // Проблеми сучасного підручника: Зб. наук. праць (Ін-т педагогіки АПН України) / Редкол. – К.: Пед. думка, 2000. – Вип 2. – С. 178-182.
8. Гавриленко Т.Л. До питання навчання математики в початковій школі початку ХХ ст. // Рік 2000 – Всесвітній рік Математики: Матеріали міжвуз. наук.-практ. конференції. – Чернігів, 2000. – С. 46-47.
9. Гавриленко Т.Л. Проблема рідної мови в творчості українських просвітителів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. // Дискурс сучасної історичної романістики: поетика жанру. Наук. студії. – К.: Вид. центр “Київський університет”, 2000. – С. 119-126.
10. Гавриленко Т.Л. “Школа радості” В.О.Сухомлинського // Гармонія творення людини. Гуманізм педагогіки В.О.Сухомлинського в нове тисячоліття / За ред. Д.С.Мазохи. – К.: Навч. посібники, 2000. – С. 49-54.

АНОТАЦІЇ

Гавриленко Т.Л. Проблемы дидактики начатковой школы в Україні кінця XIX – початку XX ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2004.

Дисертаційне дослідження присвячене цілісному історико-педагогічному аналізу проблем дидактики початкової школи в Україні (кінець XIX – початок XX ст.). У дослідженні розкрито соціально-економічні, суспільно-політичні та педагогічні чинники, що сприяли розвитку дидактики початкової школи зазначеного періоду. Показано вплив зарубіжного педагогічного досвіду на вітчизняну дидактику початкової школи кінця XIX – початку XX ст.

Висвітлено внесок передових українських педагогів досліджуваного періоду в розробку теоретичних і прикладних питань теорії навчання, розкрито їхні погляди на мету, завдання, принципи, форми і методи навчання в початковій школі, вимоги до вчителя. Розширено відомості про україномовні підручники з навчання грамоти, читання, математики кінця XIX – початку XX ст. Виявлено прогресивні дидактичні ідеї, які можуть сприяти розвитку і вдосконаленню теорії та методики початкового навчання на сучасному етапі.

Ключові слова: дидактика, початкова школа, принципи, зміст, методи, форми організації навчання, підручники.

Гавриленко Т.Л. Проблемы дидактики начальной школы в Украине конца XIX – начала XX ст. – Рукопись.

Диссертація на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 2004.

Диссертационное исследование посвящено историко-педагогическому анализу проблем дидактики начальной школы в Украине (конец XIX – начало XX столетия).

В диссертации показано, что развитие дидактики начальной школы в Украине в исследуемый период обусловлено социально-экономическими, общественно-политическими и педагогическими факторами. Дискриминационная политика царского правительства в области образования украинского народа, критическое отношение передовой педагогической общественности к решению дидактических проблем официальной педагогикой, изучение прогрессивного опыта зарубежных стран в организации начального

образования побуждали украинских педагогов к поиску новой модели начальной школы.

В исследовании показано, что дидактические взгляды украинских педагогов формировались под влиянием идей реформаторской педагогики (О. Декроли, Д. Дьюи, Г. Кершенштейнера, А. Лая, М. Монтессори и др.), а также основывались на наследии зарубежной (Я. Коменского, Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцци, А. Дистервега, Ф. Фребеля и др.) и отечественной (Г. Сковороды, М. Пирогова, К. Ушинского, М. Корфа и др.) педагогической мысли.

Изучение и анализ работ передовых украинских педагогов конца XIX – начала XX ст. показали, что их теоретические и прикладные исследования сосредоточились на основных проблемах дидактики: цели и задачах начальной школы, принципах, содержании, методах и формах обучения. Анализируя подходы зарубежной и отечественной педагогической мысли и учитывая потребности украинского народа, они пришли к выводу, что украинская начальная школа должна обеспечить становление личности ребенка, его интеллектуальное, моральное и физическое развитие, воспитать сознательных украинцев, патриотов своей страны.

Установлено, что процесс обучения в национальной начальной школе должен основываться на принципах связи обучения с жизнью, активности и самостоятельности, наглядности, систематичности и последовательности, прочности, доступности. Особое внимание уделялось принципам индивидуализации и дифференциации обучения. Курс начальной школы предполагал изучение родного языка, математики (арифметика и элементы геометрии), природоведения, географии, истории, музыки, рисования, ручного труда, физической культуры, а также русского языка и закона Божьего.

В процессе обучения младших школьников большое внимание уделялось традиционным методам: словесным и наглядным, а также обуславливалась необходимость применения инновационных для того времени методов обучения: практических работ, исследований, наблюдений, дидактической игры. Важным условием оптимального выбора методов обучения считалось их соответствие цели и содержанию образования, возрастным особенностям учеников. Основной формой организации обучения оставался урок. Активно поддерживалась идея внедрения в начальную школу экскурсии, разрабатывалась методика ее проведения.

Особой заслугой отечественных педагогов является то, что в сложных условиях они подготовили и издали большое количество украиноязычных учебников для начальной школы. В диссертации проанализированы азбуки и буквари Б. Гринченко, С. Русовой, С. Черкасенко, А. Базилевича, Т. Лубенца, Т. Неводовского, О. Пухальского; книги для чтения А. Лотоцкого, Б. Гринченко,

С.Черкасенко, Т.Лубенца, арифметики А.Кониского, А.Комарова и другие учебные книги. Авторы учебников сконцентрировали свое внимание на материале, который был близок и доступен младшим школьникам, воспитывал их в национальном духе, вызывал у них интерес к обучению и познанию нового.

Исследование показало, что реализация созданной дидактической концепции начальной школы на практике осуществлялась с большими трудностями. В период 1917-1920 гг., предприняты практические попытки реализации этой концепции в практике работы украинской начальной школы.

Дидактические идеи, положения и выводы, которые нашли отражение в наследии передовых украинских педагогов конца XIX – начала XX ст. не только обогатили развитие отечественной дидактической мысли, но не утратили своей актуальности и сегодня и могут быть творчески использованы в современных условиях развития начального образования в Украине.

Ключевые слова: дидактика, начальная школа, принципы, содержание, методы, формы организации обучения, учебники.

Havrylenko T.L. The didactics problems of Primari school Ukraine at the end XIX – and the beginning of the XX century. - Manuscript.

Thesis for Candidate of Pedagogical Science scientific degree, speciality 13.00.01 – General Pedagogics and History of Pedagogics. – National Pedagogical University named after M.P.Dragomanov, Kyiv, 2004.

The Thesis research is dedicated to ah integral historical and pedagogical analysis of Primary Schools didactics problems in Ukraine (the end of XIX – the beginning of XX century). The research reveals socio–economics and pedagogics factors, that influened the development of primary schools didactics of the above – mentioned period. Foreign pedagogics experience influence upon our home – Primary Schools didactics (the end of XIX – the beginning of XX century).

The contribution of well-known progressive Ukrainian educational specialists of researched period to the theoretical and applied problems of the education theory has been pointed. Educational specialists views to the objective tasks, principles, forms and educational methods at Primary schools and demands of a teacher have been shown. The information about Unkainian text – books on teaching readiny and voriting, native language, mathematics (the end of XIX – the beginning of XX century) has been broaded. The progressive didactics ideas, vohich can fur ther the development of Modern Theory and Primary Methods have been fonnd.

Key words: didactics, primary schools, principles, methods, forms of teaching, text-book.

**НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова**

100351000

Поверніть книгу не пізніше зазначеного терміну

Тр
Редак
14013.

